

REMİL ALİYEV: MİF VE FOLKLOR GENEZİSİ VE POETİKASI

Dr. Yaşar KALAFAT*

Bu yazıda Azerbaycan Bilimler Akademisi Milli Folklor Enstitüsü, Mitoloji Bölümü uzmanlardan Remil Eliyev'in, *Mif ve Folklor Genezisi ve Poetikası* adlı eseri tanıtılacaktır.

Hüseyin İsmailov esere yazdığı takdim yazısında, folklor mitoloji münasebetlerine dair cemiyetin düşünce biçiminin mitolojiye dayandığını açıklayarak başlamakta ve “*Mitoloji, dünya modeli olan kozmolojinin, çağdaş insanın hem maddi ve hem de manevi medeniyetinin strüktür esaslarını teşkil etmiş hem de insanla dünya arasındaki münasebetlerin tanzimleyici şuur modeli rolünü oynamıştır.*” demektedir. H. İsmailov eseri irdelerken, alanın ustalarının görüşleri ile tespitlerini yoğurmakta, bu sahada Azerbaycan’da yapılmış çalışmalarla görüşlerini ilişkilendirmektedir.

Bu çalışmada, söz konusu eserdeki bazı bölümlerin tanıtımı yapılırken yazarın kimi tespitleri de irdelenecektir. Eserde, bu alandaki birikimin farklı kaynaktan beslenmiş olmasından ileri gelen, terminoloji farklılığı da bulunmaktadır. Mesela benzeri bazı eserlerde sık sık görüldüğü gibi, “ilahlar” karşılığında “Allahlar” ifadesi kullanılmaktadır ki, Allah sıfatları ile belirlenen mutlak olandır ve o çoğulla ifade edilmez, zira bir tanedir. Bu itibarla “Su Allah’ı” veya “Yer Allah’ı” tabirleri tanıma uymazlar. Yerin veya suyun iyesi, ilahı gibi ifadeler kullanılması daha uygun olurdu.

Eserde Türklerde tanrı inancı münasebeti ile yazar, “*İnsan tefekkürünün yarattığı en âli varlık Tanrıdır. Tanrı ideası, tek tanrılık, qedimlerden / kadimden Türk tayfalarında olmuştur. İslam dininin Cebrail, Azrail gibi melekleri Türk tayfalarında da ya yahşışter, ya da pisister formada teşekkül tapmıştı. Ele tekçe Hürmüz ve Ehrimanı yâda salmak kifayettir. Yahut Ülgen, Erlik gibi tanrılar Oğuz Türklerinde hayırhahlık ve şer sembol gibi kabul edilmiştir...*” demekte ve Türk kozmogoni ve kozmolojisine dair bilgi verip tespitlerini Kur’an-ı Kerim ile karşılaştırarak, Hatay’den alınmış bir devriye örneği vermektedir.

Yazar eserinde mit yaratıcılığının, mitoloji çağının ürünü olduğunu belirttikten sonra, dönemin anlayış ve kavrayışlarının inanç ve benzerlerinin devrin karakterini taşıdığını belirtmektedir. Mitolojik düşüncenin objelerinin dağ, taş, çay, ağaç, su, hayvanlar nihayet tabiatın bizzat kendisi olduğunu açıklamaktadır. Yazar tabiatın dört unsuru olan od, toprak, su ve havayı anlatırken, odun animizmin, toprağın totemizmin, havanın antropomorfizmin suyun fetişizmin esaslandırıncısı olduğunu belirtmektedir. Eserinde yazar, irrasyonel dünya görüşünde mitolojik don giydirildiğini vurgulamaktadır. Mitin hayali hadiselerle gerçek hadiseler arasında objeleştirilmiş tefekkür sistemi olduğu üzerinde durmaktadır. Nağıl-destan edebî türü üze-

* Folklor Araştırmacısı-Yazar

rinde durmakta ve incelenmemiş bu alanın da monografik kaynak olabileceğini belirtmektedir.

Yazar, Buta konusunda bilgi verirken Köroğlu'nun âşık giysisi ile kıratı sağıltmak için saz çalıp okumasından hareketle, Buta verilen âşığı uyandırmak için de âşığın gelip saz çalıp okuduğunu, böylece kahramanın ayılıp kendisine gelmesini amaçladığını, bunun da kadim ananeden geldiğini açıklamaktadır. Mitolojiden de bilinmektedir ki şaman da cin vurmuş atı iyileştirmek için saz çalıp okumaktaydı. Yazar bu motifin hem kahramanlık hem de muhabbet destanlarında görülebildiğini belirtmektedir.

Yazar, “*nağıllarda / masallarda sade mitolojik tasavvurlardan ziyade mitolojik içerikli tasavvurlara kadar giden gelişim sürecinde amaç ve maksat inkişafını görmek mümkündür*” demektedir. Mitlerin bilhassa kozmogonik mitlerin efsanelerle münasebetinin güncel problemlerden birisi olduğu üzerinde durmaktadır. Monografilerde mitolojik malzeme tespitinde efsanelerde bu işlemin yapılmasının nağıllardan kolay olduğunu belirttikten sonra monografilerin bu bakımdan zenginliği üzerinde durmakta ve Hızır örneğini vermektedir. Hızır konulu bir efsanede; medeni kahramanların, hami ruhlar, gayri adi varlıkların, cinler, dönergeler, hal anası/al anası ve benzerlerinin araştırmanın merkezindedir, demektedir.

Eserde, Kaotik tefekkürün mitolojik şuurun ilk forması olduğu görüşü dile getirilmekte, kaos tanımlanırken, muayyen karmaşıklık içinde formalaşan şeylerin maddi esasıdır, iptidai insan için gizli halde mevcut olan bir başlangıçtır, denilmektedir. Don değişme de insan don değiştirmeyi özünün ongununa, totemine olan yakınlığını açıklamak niyetiyle kullandığı belirtilmektedir. Yazar bütün Türk halklarında kurdun totem

mi yoksa yaratıcı demiurg mu olması konusunda farklı görüşler getirildiğini belirtip tespitleri tartışmaktadır. Çalışmada, kurt-köpek münasebetleri Mısır ve Yunan mitolojileri ile de karşılaştırılmaktadır. Ancak İt Barak konusunda verilen geniş bilgi Anadolu Barak Aşireti konusunda çalışma yapacaklar için fevkalade zengindir. Yazar bütün hayvanların dilini bilen Tuman Han'ın kurtla ilgili efsanesini de eserine almaktadır. Eserde ünlü Benek ile kurdun hikâyesi de yer almaktadır.

Yazarın tespitini yapıp tahlil ettiği birçok efsane, Azerbaycan ve Anadolu kültür coğrafyalarında tamamen aynılık göstermektedir. Kekliğin ayağının kınalı oluşu, kınalı keklik konusu, yılanın kıza dönmesi, kızlara âşık olması, maralların sütünün sağılması, marala dönüşerek göle girip beyin oğlundan kurtulan kız, Fatma Ana'nın Umay'la bütünleşmesi, Fatma Ana'nın Tarağı gibi Fatma Ana kültürünün oluşması, uğuruna inanılan kırmızı bir böcek için Fatma bacı denilmesi, birçok efsanenin varlığı Ağ Fatma ve Kara Fatma kavramlarının mistik değerlere sahip olmaları, (Müjgan Üçer, “Anadolu Folklorunda Fadime Ana” *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/1, Ankara 1981, sf.113–121) süpürge etrafında gelişmiş olan inançlar bunlardan birkaçıdır. (Yaşar Kalafat, “Antalya ve Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı”, *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu*, 22–24 Kasım 2007, Antalya) Çalışmada yer alan od kültü, su kültü, dağ kültü, ağaç kültü konusunda da son derece benzerlikler gözlenebilmektedir. Bunlardan öküz başının bostanlarda korkuluk olarak kullanılmasına dair olan hikâyede yazarın, öküzün de kurt gibi gök ehli olduğu, gökten indiği tespiti dikkat çekicidir.

Mitolojik dönemin kara ve ak iyelelerine dair bilgi verilirken ya da bu konuya

ışık tutabilecek açıklamalar yapılırken de deyinmelerde bulunmaktadır. Bir yandan hayalde huri-melekleri, perileri hayırhahlığın temsilcisi gibi objeleştirirken diğer taraftan div/dev, tepegöz, cin, şeytan ve başkalarını ise şer kuvvelerin sembolü gibi yansıtılmaktadır.

Çalışmada, mitolojinin safhalarının animizm, totemizm, antropomorfizm ve fetişizmin halk arasında yaşamakta olan örnekleri üzerinde durulmaktadır. Mesela suyun iyesi için verilen kurbanlardan söz edilmektedir ki Türk kültürlü halklarda bilhassa yeni gün bayramında suya, suyun ruhuna saç yapıldığını biliyoruz. Fetişizmde cansız cisimlerin fevkalade kuvvet içerdiğine inanılıyordu ki Türk kültürlü halklar arasındaki kutsal kayalar bu anlamda hatırlanabilir. Yazar “öz fonksiyonlarına göre bu ruhları hayırhah ve bedhah ruhlara bölmek olur” demektedir.

Yazarın alıntılar yaparak yazısında yer vermiş olduğu od/ateş ruhu, ocak ruhu ile çok kere birliktelik arz eder. Yazar od konusunu Ülgen ile bağlantılayarak ateşin kâşifinin Ülgen olduğuna dair Altay Türklerinden alınmış bir efsaneyi aktarmaktadır. Od bağlantılı olarak “ocak”, sağaltıcı yeteneği olan anlamında ocak ve hane anlamındaki “ocak” arasında da ilişkilendirme vardır.

Yazar insan ile anılan subje arasındaki alakayı /metamorföz/başkalaşma hali olarak anlatmaktadır. Bu noktada ‘Kuru Kelle’, ‘Ağ Atlı Oğlan’ gibi ‘kesik baş’ ile de konuyu bağlantılıyor ki, bize göre bağlantıları olmakla beraber, bu konu çok daha farklıdır. Ağ Atlı Oğlan nağlını konumuzun dışında tutarak, Kesik Baş’ın Kuru Kelle ile tam örtüşmediği söylenebilir.

Yağmur münasebeti ile verilen bilgi, kurbağaların sahilde çıkardıkları özel ses ile kurulaşmalarının, mal-karının az su içmesinin, yeşil otun yakıl-

masının yağmur işareti olarak algılandığına değinilmektedir. Ağaçların secde etmiş olmaları ilin ahır çerşembesi (Yılın son çarşambası) ile izah ediliyor. İnançlar arasındaki ortaklık veya paralellik birçok uygulamada karşımıza çıkmaktadır. Örneğin yazarın üzerinde durmuş olduğu Nevruz öncesi mezarlıklara gidip ölüleri ziyaret etme inanç ve uygulaması İslami inanç olarak Kurban ve Ramazan bayramlarında arife günleri yapılmaktadır. Yazar Nevruzla ilgili bu bulguyu ruhun ölümsüzlüğü inancı ile izah etmektedir. Ayrıca eski Türk İnanç Sistemi’nin tartışma konularından birisi olan insan kurbanının olup olmadığı konusundan özetle söz edilmektedir.

Çalışmada, don değişerek yazara göre cilt değişerek göğün dokuz katına Pura adlı atın ruhu ile çıkıp tanrı ile görüşebilmesi için şamanın dokuz defa döndürülmesi gerektiğine değinilmesi de tavaf konusuna gönderme yapmaktadır. Eserde ağaç kültüyle ilgili yapılan bir aktarmada, “*İlk inanca göre ağaç yalnız meşe ruhların yaşadığı yer değil, aynı zamanda ağacın hayatı ile bağlı olan başka ruhların bağlı olduğu bir yerdir.*” denilmektedir ki, Tatar Türk halk inançlarındaki ormanda mevcudiyetine inanılan iyelerin zenginliği karşısında bu tespiti onaylamamak mümkün değildir. Buna göre meşe veya bir veya birkaç ağacın kutluluğu meselesinin ötesinde ormanı mekân tutmuş ağaçla bağlantılı birçok kara ve ak iye vardır.

Bu yazıda içeriğindeki mitik unsurların tanıtıldığı, Türkiye coğrafyasındaki mitik düşünce ile karşılaştırıldığı Ramil Eliyev’in *Mif ve Folklor Genezisi ve Poetikası* isimli eseri Türk mitolojisi araştırmalarına ve karşılaştırmalı folklor çalışmalarına bilimsel nitelikli bir eser katmıştır.